

volna a kötetben egy-kettő a következő emlékezések közül is (melyek számát talán még szaporítani is lehetne): Hont Ferenc: A költő és a színház, Magyar Nemzet 1959, 104. sz. 4. l.; Trencsényi András: Gyermekkori emlék Radnóti-ról, Kortárs 1961 7. sz. 128–129. l.; Csillag István: Emlékezés Radnóti Miklósról, Tiszatáj 1962, 7. sz. 6. l.; és Vajda Sándor: Meg nem történt találkozás, Élet és Irodalom 1963, 12. sz. 3. l. Ezek ugyan nem olyan fontosak és érdekesek, mint az előbbieket, de a kötet összképét talán színesebbé tehetnék volna.

Legyünk igazságosak. A kötetnek vannak értékei: azok a valódi emlékezések, amelyek helyet kaptak benne. Közülük is kiemelkedik Baróti Dezsőé, mely azt kutatja, hogy milyen hatást tett Párizs Radnóti életművére. Személyes élményeit, a Radnóti-val közösen Párizsban töltött napok emlékét felidézve verseket elemez, s tévhiteket oszlat el – anélkül, hogy írása elveszítene az emlékezés fő vonzóerejét, a személyeséget és a líraiságot. De nagyon érdekes Berczeli A. Károly és Buday György vallomása is Radnóti zsegedi egyetemista éveiről. Így végső soron marad remény, hogy a könyv olvasói elsiklanak a hiányok felett, s az igazi emlékezések által közelebb kerülnek Radnótihoz, az emberhez és a költőhöz egyaránt.

Szajbély Mihály

Niederhauser Emil: Nemzetek születése Kelet-Európában. Bp. 1976. Kossuth K. 244 l.

Képzelnék el egy elsőéves bölcsészhallgatót, aki – tekintsünk el attól, hogy milyen konkrét célból – Kelet-Európa történetéből, kultúrájából szeretne általános műveltséget szerezni. Ha a történeti és irodalomtörténeti bibliográfiákban, a kurrens szakfolyóiratokban gazdag anyagot talál is, hamar rá kell döbnie, hogy magyar nyelven alapvető kézikönyvek hiányoznak. Nincs mindegyik nyelvből például kétnyelvű nagyszótár, régióknak számos népének nem olvasható magyarul a története, a nemzeti irodalmakról készült összefoglalók sem elégeit ki minden esetben a mai igényeket. A bibliográfiák öröndetesen szaporodó tételei, egy-egy nagyszabású vállalkozás nem feledtetheti, hogy milyen kevés a tájékozódási pontokat kijelölő, alapfogalmakat megmagyarázó „Einführung”. Föltétlenül szükség lenne ilyen összefoglaló áttekintésekre,

ha úgy tetszik, „emelt szintű” tudománynépszerűsítésre. Makacsul továbbélő előítéletek, némelykor a publicisztikában is fölbukkanó téves nézetek ellen, s nem utolsósorban a régió irodalmával és történelmével foglalkozó kutatói bázis szélesítése érdekében.

Ezért üdvözölhetjük örömmel *Niederhauser Emil* vállalkozását, hogy a XIX–XX. századi balkáni viszonyok bemutatása (*Forrongó félsziget*, 1972.) után az egész kelet-európai térségben lezajló nemzetnévelési folyamatokról is áttekintést készített az igényes érdeklődők számára. Az újkori fejlődésnek arról a döntő szakaszáról, amikor ebben a térségben is kialakultak a modern nemzetek, minőségileg más körülmények között, mint kontinensünk nyugati felén. Hiába számít tudományos közhelynek a kelet-európai nemzetnévelési „mássága”, az itt élő népek közvéleményében mindmáig nem tudatosult kellő mértékben, s továbbra sem ritka az „Európa és mi” szembeállítás, amelyben a „mi” a történelem viharaiiban többnyire tártalanul küzdő népet, egy nemzetet jelent. Mintha régióknak nemzeti ideológiáiban a „magaráhagyatottság”, a nemzeti katasztrófizmus és Európa utolérésének vágya nem olyan közös mozzanatok volnának, amelyek majdnem mindenütt föllelhetők.

Közel egy évszázadot kell végigpásztázni a szerzőnek, hiszen Kelet-Európa legfejlettebb nemzeti mozgalmait a XVIII. század végén, a felvilágosodás korában „indulnak”, a legkésőbb „ébredőknél”, a balti népeknél pedig csak a XIX. század második felében értek meg a körülmények a nemzeti célok megfogalmazására, vált lehetővé a modern nemzet kialakulása. A jelentős – és szükségszerű – fáziskésések nem teszik lehetővé a kronologikus tárgyalásmódot, *Niederhauser* a XIX. század eleji társadalmi, politikai, gazdasági helyzetet bemutató vázlat (*Utazás Kelet-Európa térképén*) után veszi sorra azt a feltétel- és célrendszert, amelyek meghatározó koordinátái között zajlott a nemzetnévelési folyamat. *A Születő nemzetek* cím alá sorolt következő fejezet külön-külön mutatja be az egyes népek által megtett utat, végül az epilógusban összegezi a történeti fejlődés e fontos szakaszának tanulságait, közös jellemzőit. Mivel a nemzetnévelési egyes esetei nem kis mértékben a korábbi történeti folyamat sajátosságai miatt különböznek, gyakran kellett korábbi eseményekre is visszapillantania – szaporítván az amúgy is rendkívüli mennyiségű tényanyagot (gondoljunk csak a jelentős történelmi személyiségek számára a

tizenhat kelet-európai nemzetnél). A kétféle keresztmetszet (a nemzeti ideológiák közös jellemzői, feltételek és célok, illetve az egyes népek útja) pedig némiképp szükségszerű átfedéseket eredményez.

Kelet-Európát mond a könyv címe, az újabb magyar történetírásban megszokott terminológiának megfelelően, rövid ismertetésünkben nem óhajtunk belebonyolódni a régió határainak problémakörébe, csupán annyit jegyünk meg, érdemes lett volna ezzel a kérdéssel (milyen elnevezéseket használ a nemzetközi szakirodalom, milyen alapon különítenek el régiókat a nemzetté válás korszakára vonatkozóan stb.) bővebben foglalkozni, hiszen különböző diszciplínák, a publicisztika sokféle megjelölést használ. Niederhauser a német államoktól keletre eső területeket érti Kelet-Európán (természetesen a poroszországi lengyeleket is tárgyalja), a három nagy többnemzetiségű császárság alattvalóit. Bemutatja tehát az európai Oroszország legfejlettebb nemzeti mozgalmait is, az oroszok kívül a balti népeket és az ukránokét külön alfejezetben vizsgálja (kimaradnak viszont a beloruszok).

Gazdag példaanyaga segít eligazodni az olvasónak a kelet-európai „nemzetiségi sakk-tábla” bonyolult etnikai viszonyai között, jól érzékelteti a szükségszerűen egymás ellen forduló nacionalizmusok törekvéseit, a múltnak azt a tanulságát, hogy etnikai alapon nem lehet igazságos határokat húzni térségünkben. Ismeretterjesztő céljának megfelelően a domináns nemzetté válási folyamatra helyezi a hangsúlyt, a tipikus *etnikum-nemzet-nemzeti állam* fejlődés szakaszait mutatja be. Így summázza az egyik legfontosabb régiókra jellemző jelenséget: „Kelet-Európában, legalábbis kezdeti formájában, egy kis csoport öntudatában már megvolt a nemzet, mielőtt állam a létrejött volna.” (242.

lap). Nenez a teljességet számon kéri egy ilyen sokrétű jelenségcsoportot alig 12 és fél íven föl-vázoló összegezéstől, mégis az az érzésünk, hogy a fő fejlődési típus mellett árnyaltabb kifejtést érdemelt volna azoknak a népcsoportoknak a sorsa, amelyek számarányuk, körülményeik következtében nem jutottak el az államnemzet szintre, vagy nem a XIX. században váltak nemzetté (pl. szorbok, macedónok), hiszen térségünkre, a múltban és ma is, a nemzetek mellett a nemzetiségek együttélése is jellemző.

A nemzeti ideológiában, jól tudjuk, Kelet-Európában kiemelkedő szerepet játszott a nemzeti nyelvű szépirodalom. A nemzetté válást elősegítő mozzanatok között szentel szerzőnk egy alfejezetet az irodalomnak és a színháznak is, nem a kelet-európai irodalomfejlődés sajátos minőségének bemutatására tesz elsősorban kísérletet, hanem az irodalom politikai-ideológiai funkciójának érzékeltetésére, szükségképpen csak a legfontosabbakra szorítkozik, nyomatékosan hangsúlyozza irodalmaink elkötelezettségét.

Szerzőnk igyekszik a nagy tényanyagot „könnyedén” kezelni, érdekfeszítő előadásmódjával bizonyára sok olvasót szerez majd magának. Kikerülhetetlen volt bizonyos esetekben az egyszerűsítés, csak a legfontosabb folyamatokra koncentrálhatott, néha így is előfordul, hogy egyes kifejezéseket, fogalmakat nem világít meg kellőképpen. Ritkán találkozhattunk elírásokkal, kisebb pontatlanságokkal (az első cseh bibliafordítás, a králici 1593-ban készült el, tehát nem a XIV. században – 35. l.; Az emigránsokból szervezett lengyel légiók élére nem Szaniszló Ágost király unokaöccse, József Poniatowski állt, hanem Dąbrowski tábornok – 113. l.). Egészében rendkívül hasznos munka, műfaját és remélhető közönségét tekintve alapvető hiányt pótol.

Kiss Gy. Csaba